SABINA TEIUŞ

DA ŞI DLR – PERMANENŢE ŞI MUTAŢII ÎN LEXICOGRAFIA ROMÂNEASCĂ

Începând din 1869, când Societatea Academică Română a luat iniţiativa întocmirii *Dicţionarului limbii române,* munca şi strădaniile multora s-au constituit într-o adevărată istorie a acestei lucrări de primă importanţă pentru cultura naţională.

După încercarea lui A. T. Laurian şi I. C. Massim, care au scos două volume ce cuprind cuvintele de origine latină şi unul pe cele de alte origini, realizând astfel unicul dicţionar academic încheiat al limbii române, până în prezent, necorespunzând însă cerinţelor Academiei, B. P. Hasdeu a elaborat şi el, într-un interval de 13 ani, trei volume din *Etymologicum Magnum Romaniae*[1], ajungând doar până la cuvântul *bărbat,* deoarece concepuse tratarea fiecărui cuvânt ca pe o adevărată monografie. Cel care îl urmează pe B. P. Hasdeu la elaborarea *Dicţionarului Academiei* este Al. Philippide, care îmbogăţeşte materialul existent cu un număr impresionant de citate-context ce, în parte, stau şi la baza fişierului de astăzi al dicţionarului. În 6 ani, Al. Philippide reuşeşte să redacteze cuvintele până la prepoziţia *pe,* fără să tipărească însă decât două machete.

În 1906, când Academia Română trece lucrările *Dicţionarului limbii române* în responsabilitatea lui Sextil Puşcariu, jaloanele principale ale elaborării *Dicţionarului Academiei* erau deja trasate: se consumaseră o serie de curente şi încercări, mai mult sau mai puţin justificate în ideea cristalizării unei limbi literare unitare, cum au fost, spre exemplu, ideile latiniste, italienizante sau etimologizante; B. P. Hasdeu acordase o atenţie deosebită cuvintelor populare şi bătrâneşti, iar Al. Philippide celor neologice. Lui Sextil Puşcariu, care venea în câmpul filologic cu o pregătire ştiinţifică remarcabilă (să amintim aici doar una dintre lucrările apărute până atunci, în 1905, la Heidelberg, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache,* I. *Lateinisches Element*), cu avântul tinereţii şi receptiv la noutăţile epocii, îi rămâne să valorifice cu discernământ – ceea ce şi face – atât dicţionarele deja existente, cât şi izvoarele de tot felul – beletristice, tehnico-ştiinţifice, dialectale – de care se serveşte pentru a îmbogăţi fişierul preluat de la Al. Philippide. Astfel, *Dicţionarul limbii române* al Academiei[2], căruia Sextil

[1] Tomul I, Bucureşti, 1886 (dată corectată în 1887 de Mircea Seche, în *Schiţă de istorie a lexicografiei române,* vol. II, Bucureşti, 1969, p. 11).

[2] Pe care îl vom cita în continuare cu sigla DA.

DACOROMANIA, serie nouă, III–IV, 1998–1999, Cluj-Napoca, p. 175-179

Puşcariu i-a asigurat unitatea prin faptul că „toate articolele au fost revăzute, completate şi uneori modificate în întregime de el”[3], se prezintă ca un instrument modern de învăţare corectă şi cunoaştere a unui material lexical autentic, vorbit de către toţi românii. Lucrarea are mare deschidere spre cuvintele vechi, populare şi regionale, căci, potrivit concepţiei redactorului responsabil, în cuvintele populare „se oglindeşte geniul limbii noastre”[4] şi „adevărata comoară lexicală... zace în limba vorbită de popor”[5].

Sextil Puşcariu are în vedere realizarea unei lucrări care să se adreseze în primul rând publicului larg, fapt care l-a ghidat în selectarea cu grijă a materialului lexical de care dispunea. Fără să neglijeze neologismele, cum făcuse B. P. Hasdeu, dar fără să le accepte pe toate, ca Al. Philippide, recunoaşte necesitatea introducerii în dicţionar a unor termeni neologici, mai ales tehnici[6]. Frământarea lui Sextil Puşcariu în legătură cu acordarea statutului de cuvânt al limbii române unor termeni neologici şi cu lupta împotriva unor cuvinte care astăzi sunt fixate deja în limba literară trebuie corect înţeleasă. Era începutul de secol XX, când mulţime de cuvinte noi se îmbulzeau, îmbrăcate în straie diferite de ale cuvintelor noastre, să intre mai ales în vorbirea intelectualilor cunoscători de limbi străine. Sextil Puşcariu a emis un principiu – valabil şi astăzi – potrivit căruia „vom primi... dintre neologisme numai pe acelea cari exprimă o idee sau nuanţa unei idei, pentru care limba noastră nu are un termin neechivoc”[7] şi care apare şi la scriitorii noştri mari. Cu toate acestea, uneori este imposibil de prevăzut pentru care cuvânt sau formă va opta uzul general. De exemplu, forma *abundent,* sub care s-a fixat cuvântul în limba română literară actuală, era semnalată, cu indulgenţă, în DA sub cuvântul-titlu *abundant,* după *adondant* şi *abondent.* Este deci de înţeles de ce se ridică Sextil Puşcariu împotriva unor cuvinte ca *busculadă, gambă, maladie* sau *acuza* („a învinui”). Mai târziu, însă, în 1926, acelaşi Puşcariu scria: „Neologismul e azi pe cale de a pătrunde în popor, deci de a câştiga toate drepturile de cetăţean”[8] sau, şi mai târziu: „Cuvintele culturale şi neologismele au ajuns să egaleze în frecvenţă pe cele vechi”[9]. Această situaţie, care se datoreşte schimbărilor ce survin permanent în evoluţia societăţii, se face simţită şi astăzi cu cel puţin tot atâta acuitate ca în vremea lui Sextil Puşcariu.

Pentru structura generală a DA, redactorul responsabil se inspiră din dicţionarele franţuzeşti, având ca exemplu *Dicţionarul general al limbii franceze*

[3] *Prefaţă* la DA, tomul I, partea II, C, Bucureşti, 1940.
[4] *Raport către Comisiunea Dicţionarului,* în DA, tomul I, partea I, *A – B*, Bucureşti, 1913, p. XVI.
[5] *Ibidem,* p. X.
[6] *Ibidem,* p. XIX.
[7] *Ibidem,* p. XX.
[8] Sextil Puşcariu, *Dicţionarul Academiei* [broşură], Bucureşti, 1926, p. 13.
[9] Idem, *Călare pe două veacuri,* [Bucureşti], 1968, p. 352.

de A. Hatzfeld, A. Darmesteter şi A. Thomas, şi pune astfel la îndemâna generaţiilor care i-au urmat un model lexicografic adecvat necesităţii de a cuprinde tot ceea ce poate fi spus despre un cuvânt într-un dicţionar de acest tip.

Preocupat permanent de interpretarea semantică a materialului lexical, Sextil Puşcariu aşază la baza clasificării sensurilor în DA principiul istoric[10], observând că prima atestare a cuvântului nu aparţine întotdeauna celui mai vechi sens al lui sau celui mai răspândit şi nici sensul cel mai răspândit nu coincide întotdeauna cu sensul cel mai vechi[11]. În asemenea cazuri, primul sens va fi cel etimologic, după care vor urma celelalte, organizate prin coordonare, când sensurile sunt pe acelaşi plan, şi prin subordonare, când ele derivă unele din altele, căci „numai astfel putem vedea la fiecare cuvânt şi istoria lui"[12]. Această organizare din punct de vedere semantic a materialului lexical, cu numeroase ramificaţii, decurge din felul în care înţelege Sextil Puşcariu cuvântul: „Cuvântul nu-i decât o formulă simplă pentru un complex de idei"[13]. Fără îndoială, DA rămâne opera principală a vieţii savantului clujean, cum însuşi o spune[14].

În seria nouă a *Dicţionarului Academiei* (care începe cu litera M)[15], principiul istoric, preluat din DA în coordonatele expuse mai sus, imprimă lucrării una dintre cele mai importante caracteristici: faptul că fiecare cuvânt este tratat într-o manieră monografică face ca DLR să cuprindă astfel istoria vocabularului românesc din cele mai vechi timpuri până astăzi.

Oglinda articolului din DA se regăseşte aproape cu toate compartimentele sale în DLR: categoria gramaticală, înlănţuirea sensurilor şi ilustrarea lor prin citate, formele flexionare şi variantele, etimologia. Observăm că DLR nu mai traduce sensurile în franceză, aşa cum făcuse DA, privându-se astfel de cartea de liberă circulaţie în lumea romanică. De asemenea, raportat la DA, alineatul etimologiei este mult mai sărac în DLR, căci aici sunt date doar etimoanele (derivate şi compuse când este vorba de etimologia internă, cuvântul străin din care provine în mod direct cuvântul românesc sau cuvintele străine când este vorba de etimologia multiplă), fără alt comentariu sau fără indicarea surselor bibliografice. Această critică, îndreptăţită într-o anumită măsură, adusă DLR-ului poate fi contracarată de ideea care i-a călăuzit pe redactorii responsabili ai seriei noi de a da, până la realizarea unui dicţionar etimologic propriu-zis, care exista în intenţia

[10] Vezi *Raport...,* p. XXIX.

[11] *Ibidem,* p. XXXI.

[12] *Ibidem,* p. XXIX.

[13] Sextil Puşcariu, *Limba română,* I. *Privire generală,* Bucureşti, 1940, p. 108 (ed. Ilie Dan, Bucureşti, 1976, p. 105); vezi şi idem, *Études de linguistique roumaine,* Cluj – Bucureşti, 1937, p. 353.

[14] Vezi Sextil Puşcariu, *Călare...,* p. 335.

[15] Citat în continuare cu sigla DLR.

Academiei Române, şi o informare sumară, care să suplinească într-un fel lipsa din lingvistica românească a acestui tip de dicţionar.

Deosebirea esenţială între cele două serii ale *Dicţionarului Academiei* este cauzată de diferenţa epocilor în care au fost elaborate. Să nu uităm că s-au scurs aproape 100 de ani de la redactarea primelor articole din DA. Printr-o simplă judecată logică ne dăm seama că inventarul lexical de la începutul secolului nostru era mai puţin bogat decât astăzi şi mai puţin diversificat. Izvoarele din care au fost extrase atestările folosite în DA sunt, şi prin forţa împrejurărilor, mult mai restrânse decât cele folosite în DLR, chiar dacă s-au mai înmulţit de la primul volum (A – B), apărut în 1913, până la ultimul (C integral), apărut în 1940. Pe lângă materialul extras din izvoarele vechi, populare şi regionale, utilizate în DA, redactorii actuali au îmbogăţit fişierul cu exemple din alte scrieri vechi, publicate în ediţii critice recente, din glosare, din studii de terminologie, din materialele atlaselor lingvistice şi ale anchetelor dialectale, din diverse studii etnografice, din culegeri de folclor şi din multe opere beletristice. Toate acestea au făcut ca dicţionarul să cuprindă atât termeni, cât şi sensuri noi, forme flexionare deosebite, locuţiuni şi expresii neatestate încă în alte dicţionare. Aceasta, pe de o parte. Pe de altă parte, o mulţime de cuvinte şi-au schimbat statutul: locul unor termeni curenţi a fost luat de alţii neologici, primii restrângându-şi sfera de circulaţie sau fiind chiar scoşi din uz. Însuşi Sextil Puşcariu observa că o serie de „neologisme dialectale” întrebuinţate şi pricepute numai în Ardeal şi Bucovina sunt pe cale să dispară din grai[16]. Alte cuvinte, date în DA ca fiind active într-o anumită parte a ţării (mai ales în Transilvania), au devenit arhaisme chiar şi acolo.

Astăzi avem impresionant de mulţi termeni ştiinţifici şi tehnici intraţi din ramurile de vârf ale acestor domenii, care în mod firesc nu au putut să fie incluşi în volumele DA. În plus, chiar dacă unele cuvinte tehnice şi-au câştigat un loc în lista de cuvinte a DA, definiţiile lor nu mai corespund exigenţelor ştiinţifice din perioada actuală. Acesta este doar unul dintre aspectele care ar justifica pledoaria pentru necesitatea de a se relua redactarea volumelor DA, în ideea obţinerii unui dicţionar integral al limbii române, unitar, mai apropiat de realitatea actuală, elaborat pe baza aceloraşi principii şi norme.

În ce priveşte DLR, este ştiut faptul că definiţiile unor termeni din domeniul ideologic, politic, economic şi chiar social au fost deformate, fiind obligatoriu încadrate în formulări stereotipe, care estompau sau augmentau, după interesele ideologiei epocii de dinaintea lui 1989, unele elemente definitorii ale acestor termeni. Pentru corijarea definiţiilor de acest fel, se simte nevoia de fascicule suplimentare, corespunzătoare volumelor apărute.

[16] Vezi *Raport...*, p. XXI-XXII.

De altfel, se ştie că vocabularul evoluează permanent, ceea ce impune reluarea periodică a dicţionarelor, chiar şi a *Dicţionarului Academiei,* pentru a reflecta cât mai exact stadiul la care a ajuns lexicul limbii.

Redactorii DLR, valorificând, în volumele apărute, pe lângă propria lor muncă, şi strădaniile câtorva generaţii de cercetători ai limbii române, consideră o onoare să fie alături de redactorii DA, despre care Sextil Puşcariu scria că erau „devotaţi aceluiaşi ţel de a urni un vehicol din loc, nu pentru un folos imediat, ci pentru a pregăti în zeci de direcţii terenul generaţiilor viitoare”[17].

Institutul de Lingvistică şi Istorie Literară
„Sextil Puşcariu”
Cluj-Napoca, str. E. Racoviţă, 21

[17] Sextil Puşcariu, *Călare...,* p. 367.